

Krugman'ın Senaryosu ve Türkiye Krizi¹

Korkut Boratav, e-posta: korkut@boratav.com

Paul Krugman, 11 Ağustos 2018'de New York Times'ta Türkiye'nin ekonomik krizi üzerinde ("*Partying Like It's 1998*" başlığını taşıyan) bir yazı yayımladı.

Nobel ödüllü iktisatçının Türkiye için Ağustos başında koyduğu kriz teşhisi nereden kaynaklanmış olabilir? Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın Merkez Bankası'na ve "faiz lobisi"ne karşı sert söylemini Mayıs'ta Londra'ya taşınması Batı basınında yer bulmuştu. Aynı tarihlerde uluslararası derecelendirme kuruluşlarının Türkiye'ye ilişkin bozulan algılamaları da Batı ekonomi medyasına yansımıştı. Bu algılamalar, Türkiye ekonomisine ilişkin iç ve dış dengesizlik göstergelerini de kullanmakta; bazıları (aslında "kriz" iması içeren) *sert bir iniş* olasılığını vurgulamaktaydı².

Bu kaynaklardan, değerlendirmelerden esinlendiği anlaşılan Krugman'ın yazısı, Türkiye ekonomisinin nicel verilerini kullanmıyor; "benzer krizler"den türetilmiş bir genelleme özelliği taşıyor. Türkiye krizinin nedenlerini ve olası gelişim doğrultusunu inceliyor ve krize karşı geleneksel olmayan politika seçeneklerine işaret ediyor. Bazı öğelerinin tartışılmasını yararlı gördüm.

Bu yazıda, Krugman'ın makalesini bir referans çerçevesi olarak ele alıyorum ve 2018-2019 krizinin *nedenleri, seyri, olası politika seçenekleri* üzerindeki tespitlerimi ve görüşlerimi bu çerçeveye karşılaştırıyorum.

Krizin Temel Nedeni

Krugman, 2018 Türkiye krizini, 1998'de Doğu Asya'da patlak verip tüm "Güney" coğrafyasına yayılan kriz türüne benzetiyor. Aktarıyorum:

Yirmi yıl önceki Asya finansal krizini kavramaya epey zaman vermiştik. Türkiye'nin benzer bir krize girip girmeyeceğini merak ediyorduk. Başladığı anlaşılıyor.

Senaryo şudur: Yabancı alacaklıların (her nedense) gözdesi olan bir ülke, yıllar boyunca yüksek düzeyli yabancı sermaye girişlerine muhatap olur. Ulusal parayla değil, yabancı parayla borçlanması kritiktir. ABD ise, yüksek fon girişlerine rağmen dolarla borçlandığı için bu tür kırılganlık taşımaz.

Şenlik, bir noktada son bulur. Yabancı borçlanmanın ‘ani duruşu’ farklı nedenlerden olabilir: İktisat politikalarını damadınıza emanet etmek; ABD faizlerinin yükselmesi veya yatırımcıların size benzettiği başka bir ülkedeki kriz gibi...

Krugman’ın yazısı, “*Partying Like It’s 1998*” başlığını taşıyor. Yukarıda aktardığım paragraflara baktıktan sonra, yazarın meramını Türkçe olarak “*1998 şenliğini arayanlar...*” diye ifade edebiliyorum. AKP’nin 2003-2007’yi kapsayan “bol kepçe dış kaynak yılları” için *Lale Devri* yakıştırmalarını yapmışım. Krugman da, 2018 krizi öncesindeki Türkiye’yi, yirmi yıl önceki Doğu Asya krizinin arifesi ile karşılaştırıyor ve “şenlik” sözcüğü ile ifade ediyor.

Türkiye, 2003-2007’yi andıran başka “Lale Devirleri” de yaşadı. Hepsi daha kısa süreli oldu. 2009’un ikinci yarısında başlayıp 2010 sonuna kadar coşkulu sermaye girişleri ile beslenen bir diğer “şenlik”, krizle değil, finansal gerilimlerle son buldu. Erdoğan’ın yüksek faizlere karşı suçlamaları, eleştirileri bu gerilimlerin yansımalarıydı.

Krugman’ın “şenlik” diye adlandırdığı son “Lale Devri” ise Ocak 2017-Şubat 2018’i kapsadı; on dört ay sürdü: 2017’de yabancı sermaye girişleri, bir önceki yıla göre yüzde 46 oranında (\$33,8 milyar → \$49,4 milyar) arttı. Ocak-Şubat 2018’de bu tempo hızlandı; iki ayda 12,9 milyar dolarlık (12 ay öncesine göre %78 artan) yabancı sermaye girişi daha gerçekleşti.

“Şenlik”, Mart’ta son buldu; dış kaynak akımları gerileme eğilimine girdi. Mart-Aralık 2018’in bilançosunu 2017’nin aynı ayları ile karşılaştıralım: Yabancı sermaye girişleri hemen hemen sıfırlanmış; 41,5 milyar dolardan 1,2 milyara düşmüştür. Dış kaynaklarda Krugman’ın belirlediği “ani duruş” gerçekleşmiş olmaktadır.

Ayrıntılara inerseniz, Türkiye ekonomisinin Mart 2018’den itibaren 10 milyar dolara yakın net dış borç ödemesi yaptığı belirlenecektir. Bu, Krugman’ın vurguladığı “yabancı parayla borçlanmaların” tersine dönmesi demektir. “Kanama”, bu öge ile sınırlı değildir: Yabancı “yatırımcıların” (gerçek anlamıyla “rantiyelerin”) TL’li varlıklara (hisse senedi, tahvillere, hatta mevduata) bağladıkları fonlar da “net çıkış” göstermektedir. Ayakta duran tek kalem, dörtte bir oranında artan (“ucuzcu mal” kovalayan) doğrudan yatırımlardır.

Dolayısıyla krizin nedeni, Krugman’ın ileri sürdüğü gibi, “yabancı para ile borçlanma”nın durması ile sınırlı değildir. Dövizli dış krediler ile TL’li “portföy yatırımları”nın tarafları ve kriz konjonktüründe transfer süreçleri elbette farklıdır. Ama, TL ile alınıp-satılan tüm menkul varlıkların yabancı sermayeye açılması

da “şenlik” (veya “Lale Devri”) kaynaklarından biridir. Yabancıların portföylerini boşaltmaları da krizin tetiklenmesine katkı yapmıştır.

Krugman’ın 2018 Türkiye krizi ile 1998 Doğu Asya krizinin ortak etkenlerine ilişkin tespiti ise doğrudur: *Yüksek düzeyli yabancı sermaye girişlerinde ani duruş... Nobel ödüllü iktisatçı ayrıca ekliyor: “Asya finansal krizini kavramaya epey zaman vermiştik.”*

Ne var ki, “kriz nedeni olarak yabancı sermaye girişlerinde ani duruş” teşhisini, Asya krizi ile eş-zamanlı olarak koyanlar da vardı³. Aynı tarihte Krugman, krizin nedenini, borçlu ülkelerin kamu maliyesinde arayan neo-klasik iktisatçılar içinde yer almıştı. IMF’nin o tarihlerdeki sert anti-kriz programları da aynı yanlış teşhise dayanmıştı.

Ağustos 2018 tarihli yazısında, “Asya krizini kavramak için epey zaman vermiştik” ifadesi ile Krugman, örtülü bir özeleştiri de yapmış oluyor.

Bu Tür Krizlerin Seyri

Paul Krugman, Asya’da ve başka yerlerde “sermaye hareketlerinde ani duruş” ile meydana gelen krizlerin ortak öğelerinden hareket ediyor ve Türkiye’nin 2018 ve sonrası için olası bir senaryo öngörüyor:

Dış borç, ekonominizi ölümcül bir girdaba mahkûm eder: Güven kaybı paranızın değerini düşürür; dövizli borçların ödenmesi daha da güçleşir; reel ekonomi zarar görür; güven daha da zedelenir ve böylece gider...

Sonuçta dış borcun GSYH’ya oranı fırlar gider: Endonezya 1990’lı yılların finansal krizine millî gelirin yüzde 60 oranının altında dış borçla girdi. Ulusal para çöktü; 1998’de aynı oran yüzde 170’e çıkmıştı.

Böyle bir kriz nasıl son bulur? Etkili bir politika yoksa, paranın değer yitirmesi, yerli parayla ölçülen borcu öylesine şişirir ki, iflas edebilen herkes batar. O noktada paranın değer kaybı ihracatta sıçramaya yol açar; ekonomi yüksek dış ticaret fazlaları sayesinde canlanmaya başlar.

Ağustos 2018’deki Krugman senaryosu Türkiye krizinin bu yazının kaleme alındığı Mart 2019’a kadar gerçekleşen seyrini de ana hatlarıyla doğru öngörüyor. “Ana hatlarıyla” ifadesini kullandım; zira önemlice bir fark da var: Krugman’ın senaryosu, finansal ve reel ekonomideki krizlerin eş-zamanlı seyredeceğini öngörmektedir. Krizin” finansal öğesi”, öncelikle döviz fiyatlarının tırmanması ile işlemekte ve “ölümcül bir girdap” oluşturmaktadır: *Pahalılaştan döviz →*

döviz borçlusı şirketlerin iflası → daralan ekonomi → dış borç/GSYH oranının artması → güven kaybı → daha da pahalılaştan döviz...

Türkiye ise, bu sürece finansal / reel kriz aşamaları farklılaşarak girmiştir: Finans (döviz) krizi Mart'ta başlamış; Haziran – Eylül aylarında adım adım hızlanmıştır. Ağustos'ta TL'nin reel değerinde gerçekleşen yüzde 16'lık çöküntüyü Eylül'de yüzde 1,2'lik ek bir gerileme izlemiştir; döviz krizi zirve noktasına ulaşmıştır. Sonraki aylarda döviz fiyatları ılımlı bir tempoyla inişe geçmiştir; TL değerlenmiştir. İstihdam, üretim, millî gelir istatistiklerine bakılırsa, reel ekonomi, finansal krizin bitim anında (Eylül ve sonrasında) bunalıma girmiştir.

Burada iki soru var. Birincisi, döviz krizi, reel ekonomiyi etkilemede niçin gecikti?

Yanıtı, AKP'nin 2017'nin tümü boyunca seçimlere odaklanan malî ve parasal genişlemeyi, ekonominin ısınmasına rağmen 2018'de de ısrarla sürdürmesinde aramalıdır. Talebin pompalanması, üretim kapasitelerini ve dış dengeyi zorlanmaktaydı. Temmuz-Eylül döneminde GSYH'nin büyümesini mümkün kılan tek harcama kalemi, cari kamu harcamalarındaki yüzde 7,5'lik artıştır. Bu zorlayıcı hamle, Nisan sonrasında yükselen enflasyona ve cari işlem açıklarına yansdı. Buna rağmen TCMB Eylül'e kadar politika faizini artırmadı ve Cumhurbaşkanı'nın "yüksek faiz"e karşı başlattığı söylemle birlikte finansal krizi tırmandırdı.

İkinci soru, döviz krizinin Eylül'de son bulması ile ilgilidir. Şirket iflasları ile birleşen üretim daralması, nasıl olup da Krugman'ın öngördüğü "ölümcül girdabi" beslemedi?

Yanıt, iki beklenmedik gelişmenin döviz piyasalarını desteklemesinde aranabilir.

Birincisi, 2018'in tümünde 21,2 milyar dolarlık "kayıt dışı sermaye girişi"dir. Bu, yıllık cari işlem açığının yüzde 77'sini karşılayan çok önemli bir döviz kaynağıdır. Ekonominin dış dengelerinde bu derecede stratejik rol oynayan bu karanlık (kara) para girişlerinin iktisadî analizi güçtür; ama, döviz krizini frenleyici katkısı açıktır.

İkinci gelişme ise, finansal krizin zirveye yaklaştığı tarihte Türkiye ekonomisinin cari işlem fazlası vermeye başlamasıdır. Dış fazla, Ağustos-Aralık aylarında (son ay verilen 1,5 milyar dolarlık cari açığa rağmen) 5,8 milyar dolara ulaşmıştır. Bu sayı önemsiz görülemez; önceki beş ay (Mart-Temmuz) boyunca verilen 22 milyar dolarlık cari işlem açığı ile karşılaştırılmalıdır. On ay içinde ekonominin cari döviz bilançosunda 28 milyar dolar civarında bir düzelme gerçekleştirmiştir. Döviz krizinin son bulmasını etkilediği şüphesizdir.

Krugman'ın senaryosunda da, krizin "kendiliğinden" son bulma koşullarının dış ticaret fazlası yoluyla gerçekleşeceği düşünülmektedir. Şu şartla ki, o öngöründe TL'nin reel devalüasyonu, "ihracatta sıçramaya, dolayısıyla dış ticaret fazlasına" yol açmalıdır. Mal ihracatının onda dokuzu sanayi ürünlerinden oluşan Türkiye ekonomisinde bu beklenti, üretimdeki (dolayısıyla reel ekonomideki) daralmanın son bulmasına da işaret edebilirdi.

Ne var ki, Ağustos-Aralık cari işlem fazlası, büyüyen bir ekonominin ithalata bağımlılığını ortadan kaldıran dinamik bir dönüşümden değil, tam aksine, süregelen küçülme ve yoksullaşmadan kaynaklanmıştır. Zira, bu beş ayda *ekonomiyi cari işlem fazlasına taşıyan ana etken mal ve hizmet ithalatındaki yüzde 21,8'lik daralmadır. Toplam ihracattaki artış ise yüzde 4,3'le sınırlı kalmıştır.*

Sanayi hızla daralmaktadır ve sektörün ara-mal ithalatı; küçülen ekonominin yatırım ve tüketim malları ithalatı gerilemiştir. Cari işlem fazlası da bu sağlıksız (krizle bağlantılı) nedenlerle oluşmuştur. Dolayısıyla, Türkiye ekonomisi, Krugman'ın tanımladığı "krizden kendiliğinden çıkış" dönemecine henüz gelmemiştir.

Döviz krizinin son bulmasını izleyen aylarda (bu satırların kaleme alındığı Mart 2019'a kadar) iç talebin ve tüm sektörlerde üretimin daralması devam etmektedir. İhracattaki cılız artış, reel ekonomideki çöküntüyü telafi edecek bir ivme içermemektedir.

Büyük bir ihtimalle, ithalatın daha da fazla kısılmasının mümkün olmadığı alt eşiğe ulaşılmıştır. 2008-2009 krizinde benzer bir durumla karşılaşılmıştı. GSYH'nın yüzde 7,4 oranında küçüldüğü on iki aylık dönemde ekonomi 15 milyar dolar cari işlem açığı vermişti. Bugünkü krize baktığımızda, "cari işlem fazlası verme takvimi" Kasım 2018'de son bulmuş olabilir.

Cari işlemler dengesinin tekrar açık vermeye başladığı Aralık 2018 ve Ocak 2019'un dış ticaret verileri bir belirti olarak yorumlanabilir: Bu iki ayın mal ve hizmet ihracat toplamını önceki iki ay (Ekim-Kasım 2018) ile karşılaştırın. Yüzde 16,7 (\$40,5 milyar → \$33,7 milyar) gerileme belirleniyor. Mevsimlik etkenler bir yana, sanayi üretiminin ihracatı destekleyecek gücü tükenmiş gibidir. İkişer aylık toplam ithalat ise (\$34,8 milyar → 34,7) binde 3 daralma göstermiştir. İthalatın alt sınırına Kasım'da ulaşılmış olduğuna ilişkin bir veri olarak yorumlanabilir.

Aralık 2018-Ocak 2019'daki durum, birkaç ay daha sürerse, yani küçülen ekonomi yeniden cari işlem açığı vermeye başlarsa ve bu etkene dış borçların döndürülme güçlükleri eklenirse, döviz krizi yeniden patlak verebilir. Bu, Krugman'ın belirlediği "ölümcül girdabın" yeniden gündeme gelmesi demektir.

Krizden Radikal Çıkış Seçenekleri

Krugman, krizden çıkış için, geleneksel neo-liberal reçete dışındaki politika seçeneklerine de işaret etmektedir. Aktarıyorum:

Bu felaket senaryosundan kestirme çıkış var mı? Var, ama biraz alengirlidir: Panikli sermaye kaçışlarını önleyin; sermaye hareketlerine geçici sınırlamalar getirin; bazı döviz borçlarını reddedin. Dış borç oranındaki tırmanma böylece önlenir. Bu arada, kriz sonrası için sağlıklı bir maliye düzeni de oluşturun. İşler yolunda giderse güven geri gelir; zaman içinde sermaye denetimlerini de kaldırabilirsiniz.

Malezya bunu 1998’de yaptı. On yıl sonra İzlanda daha da iyisini yaptı: Özel bankaların dış borçlarını üstlenmeyi reddetti ve sermaye hareketlerini denetledi. Arjantin de 2002 sonrasında aykırı politikalarla iyi sonuç aldı ve dış borcunun 2/3’ünü fiilen sildi. Ama Kirchner fazla ileri gitti; geleneksel politikalara dönmeyi beceremedi; yeniden krize kapıyı araladı.

Görülüyor ki bu tür krizle baş etmek güçtür. Hükümet hem esnek, hem sorumlu olmalıdır. Ayrıca, hem özel önlemleri gerektiren teknik ehliyete; hem de uygulamalarda büyük boyutlu yolsuzluğu önleyebilecek dürüstlüğe sahip olmalıdır. Ne yazık ki bu özellikler Erdoğan’ın Türkiye’sini çağrıştırmıyor. Trump’ın Amerika’sını da çağrıştırmıyor; ama biz, dolarla (kendi paramızla) borçlandığımız için şanslıyız.

2019 dünyasında Krugman’ın Türkiye’nin krizi için kestirme çıkış önerileri ve ülke uygulamaları örnekleri radikal politika seçenekleridir. Uluslararası finans kapitalin bugünkü hegemonyasına “meydan okuyucu” özellikler de taşımaktadır.

Türkiye’nin krizi, bir adım daha derinleşirse, yani reel ekonomideki çöküntünün finansal kesimi de sürüklediği “ölümcül girdap” oluşursa, Krugman’ın “krizden kestirme çıkış önerileri” gündeme getirilmelidir.

Bu önerileri Türkiye koşullarında somutlaştıralım.

Yerleşiklerin dövizli mevduatı devam edebilir. Buna karşılık dışarıya yabancı ve yerli sermaye kaçışlarının, transferlerinin denetlenmesi, sınırlandırılması gerekecektir.

Hazine’nin dövizli dış borçlarının kesintisiz ödenmesi sürdürülmelidir. Özel dış borçlar için böyle bir güvence söz konusu olamaz. Kredi anlaşmalarında özel hukuk kuralları geçerli olmalıdır. Alacaklılar (yabancı bankalar, şirketler), yerli banka ve şirketlerin ödenemeyen borçlarını “sineye çekmek” zorundadır.

Aralık 2000’de Ecevit hükümetinin uyguladığı “yabancı banka alacaklarının (tasarruf mevduatı gibi) Hazine güvencesi altına alınması”, yüz kızartıcı bir uygulama olarak tarihe geçmiştir. O tarihteki IMF Başkanı Köhler tarafından “takdirle” karşılanmıştır; ama tekrarı söz konusu olmamalıdır. 2008 Avro krizi sırasında Krugman’ın onaylayarak verdiği İzlanda örneği de ayrıca çarpıcıdır: Batık bankalarda İzlanda vatandaşlarının mevduatı güvence altına alındı; ama Hollandalı ve İngiliz rantiyelerinin mevduat hesapları ödenmedi.

Yabancı rantiyelerin hisse senedi, tahvil, hatta TL mevduatı biçimindeki portföy kazançları (TL olarak) ödenir; ancak bunların transferi için döviz tahsis zorunluluğu yoktur.

2017 sonunda Türkiye’nin dış borç stokunun yüzde 70’i banka ve şirketlerin özel borçlarından oluşmaktaydı. Krugman’ın “*bazı döviz borçlarını reddedin*” önerisi, Türkiye pratiğinde, vadesi gelen borçların anaparası için döviz tahsis edilmemesi anlamına gelir. Bu, dış borçların bir bölümünün silinmesi anlamına gelir; dış borç / GSYH oranını aşağıya çeker ve “ölümcül girdap” oluşumunu önleyebilir.

“Radikal” Krugman önerileri içine serpilmiş neo-liberal kalıntılara da dikkat çekmek gerekiyor. “*Zaman içinde sermaye denetimlerinin kaldırılması*”, bunlardan biridir. Asya ve bugünkü Türkiye krizlerinin kökenini coşkulu yabancı sermaye girişlerinin yarattığı “şenlik” (“Lale Devri”) olarak teşhis eden Krugman’dan, en azından tutarlılık adına, *kalıcı sermaye denetimleri* önerisi beklenmez miydi?

Arjantin’de “*Kirchner’in geleneksel politikalara dönmemesi*”, Krugman’a göre “*yeniden krize kapıyı aralamıştır.*” Gerçek tablo çok daha karmaşıktır. Finans kapitalin Kichner iktidarına karşı sert bir saldırısından sonra iktidara gelen Macron, geleneksel neo-liberal politikalara fanatikçe dönmüş ve Türkiye ile eş-zamanlı Arjantin krizini tetiklemiştir.

Bir diğer neo-liberal kalıntı, Krugman’ın, “*kriz sonrası için sağlıklı bir maliye düzeni de oluşturun*” önerisinde gözleniyor. Bu, en azından 2018 Türkiye krizi için “yanlış çare”dir. Yabancı sermaye hareketlerindeki durma, Türkiye ekonomisini yoğun dış kırılganlıklar (özellikle cari işlem açıkları) nedeniyle sert etkiledi. Dış açıkların kaynağında da kamu sektörünün değil, özel sektörün açıkları yatmaktadır. Ve dış kırılganlıklardan reel ekonomiye taşınan yapısal hastalık, 2000 sonrasında ekonominin artan ithalat bağımlılığıdır. Aralık 2018-Ocak 2019’da olduğu gibi GSYH’nin küçüldüğü dönemlerde bile oluşan cari işlem açıkları, dış borçları hafifleten radikal önlemlerle giderilemeyecek bir sorun olarak karşımızdadır.

“Krugman’ın iktisatçı DNA’sı”, neo-klasik okulun tutuculuğunu içermektedir. Bu nedenle, adeta “şartlı refleks” gösteriyor ve kamu sektörünün şişkinliğini bir hastalık olarak gören neo-liberal reçeteye savruluyor; ağır dışsal kırılganlıklar ve kronik ithalat bağımlılığı ile cebelleşen Türkiye krizine “sağlıklı maliye düzeni” öneriyor⁴.

Ancak Krugman’ın “tutucu refleksleri” *kriz sonrası* içindir. Krizden kestirme çıkış önerileri radikaldir ve bugünkü koşullarda finans kapitale meydan okuma anlamına gelir. Bu nedenle de (yazıda da belirtildiği gibi) Erdoğan’ın Türkiye’si tarafından uygulanamaz.

Krugman’ın yazısının yayımlanmasından yaklaşık bir ay sonra Berat Albayrak, Londra’da uluslararası fon yöneticileri tarafından “eğitildi”. Finans sermayesine teslimiyet, aynı toplantıyı izleyen TCMB faiz kararı ve malî disiplin hedefleri içererek yürürlüğe giren YEP ve 2019-2021 OVP ile belgeleri ile Eylül’den itibaren resmîyet kazandı.

Bunlar, dış denetim öğelerinden yoksun bir *IMF’siz IMF programı* anlamına gelir. Bugünkü iktidarın Türkiye’sinde bu programın denetlenmesi, olsa olsa uluslararası derecelendirme kuruluşları ile sınırlı kalacaktır. Ne var ki, denetimin kısıtlı olması, finans kapitale karşı “meydan okuma”ya dönüşemez; hoşgörüle karşılanması umulan ufak-tefek ihlaller (kaçamaklar) ötesine geçilemez.

Krugman’ın önerileri de, bugünkü iktidar ve neo-liberalizmle barışık ana muhalefet çevreleri açısından geçersizdir. Kendi aramızda tartışabiliriz; tartışmalıyız.

Sonnotlar

¹ Bu makalede Sol Haber Portalı’nda Cuma günleri yayımlanan iktisat yazılarımda Mayıs 2018’den itibaren yer alan değerlendirmeler, bulgular, güncelleştirilerek, yeni öğeler de eklenerek serbestçe kullanıldı. O yazılara tek tek referans vermedim.

² Özellikle IMF’nin Nisan 2018 tarihli *Turkey: Article IV Consultation* raporu ve Standard & Poors’un 1 Mayıs 2018 tarihli Türkiye değerlendirmesi örnek verilebilir.

³ Erken teşhis koyan çalışmaların başında UNCTAD, *Trade and Development Report 1998 ve 1999* (New York & Geneva, 1998 ve 1999) gösterilebilir.

⁴ Malî disiplin öncelikli bu önerinin, Türkiye kamu maliyesinin adaletsiz vergilerden, kapkaççı devlet ihalelerinden oluşan (ve bu yazının konusunu oluşturmayan) sağlıksız yapısı ile ilgili olmadığı açıktır.